

КАТЕГОРІЯ “ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ’ЯЗАНЬ” ТА ЇЇ МІСЦЕ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Виділено основні історичні етапи становлення такого економіко-правового явища як забезпечення виконання зобов’язань, визначено їх місце та роль у системі функціонування суб’єктів господарювання

Постановка проблеми. В усі часи існування людства перед власником поставала необхідність збереження власності як матеріальної цінності, що можна досягнути шляхом забезпечення збереження та захисту права власності. У процесі господарської діяльності суб’єкта господарювання виникають договірні відносини, при реалізації яких може відбутися передача прав володіння, розпорядження та користування майном для задоволення вимог певних суб’єктів договірного процесу. У зв’язку з цим, краще бути впевненим, що за результатами реалізації договірних відносин власник не опиниться у ситуації, яка призведе до зменшення економічних вигод, або втрати частини майна. Тобто, виникає необхідність передбачити певні засоби захисту прав, які забезпечать зменшення ймовірності понесення збитків в процесі функціонування певного суб’єкта господарювання.

Метою дослідження є виділення основних історичних етапів становлення такого економіко-правового явища як забезпечення виконання зобов’язань, визначення їх місця та ролі у системі функціонування суб’єктів господарювання.

Огляд літературних джерел. Питанню сутності договірних зобов’язань присвячують увагу в літературі правового та економічного характеру як науковці так і практики. Одночасно, питання забезпечення виконання договірних зобов’язань залишаються практично поза увагою дослідників.

Розглядаючи історичний аспект становлення інституту забезпечення виконання договірних зобов’язань, можна відмітити дослідників, які частково розглядають аспекти формування забезпечення договірних зобов’язань: С.М. Барац, Т.М. Малькова, Н.М. Чипурин. Також серед проведених досліджень з вказаного напрямку слід відмітити науковий доробок таких авторів як Р.О. Антонюк, Д.О. Мальцева, Т. Данченко, Ю.В. Шевцова, які особливу увагу в своїх дослідженнях звернули на інститут становлення застави, як найпоширенішої форми забезпечення виконання договірних зобов’язань.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення з правової позиції виступає інструментом зниження ризику. Тобто, при невиконанні чи неналежному виконанні умов договору, кредитор опиняється в умовах, які призводять до зменшення економічних вигод, а боржник – в умовах, що призводять до сплати неустойки, або реалізації іншого способу забезпечення виконання договірних зобов’язань.

Розглядаючи історичний аспект становлення способів забезпечення виконання зобов’язань, варто відмітити, що вони сформувалися не одразу. У кожного зі способів є власна історія розвитку. До найперших форм, які мали практичне значення, відносяться застава та вексель (останній сьогодні не використовується як спосіб забезпечення виконання договірних зобов’язань, а лише як форма документальної фіксації виникнення факту зобов’язань).

Поняття “забезпечення” пов’язане із виникненням такої економічної категорії як “кредит”. Кредит – це рух позичкового капіталу, який здійснюється на принципах строковості, поверненості, платності.

Передумовою виникнення кредитних відносин виступає обмежена кількість фінансових ресурсів певних суб’єктів господарювання, необхідних для успішного функціонування в певних умовах і на різних етапах історичного розвитку. Становлення кредитної системи виражалось в тому, що в умовах зростання товарообміну на зовнішніх ринках, багатоманітності монетних систем обмінною справою могли займатися лише професіонали (їх називали банкірами). Кредитор, намагаючись закріпити свою впевненість в своєчасному та належному виконанні боржником своїх обов’язків, намагається створити гарантії, які б захистили його від втрат. Ділові відносини вимагали такої форми забезпечення кредитних відносин, яка б давала можливість більш швидко реалізувати свої права стосовно суб’єктів, які неспроможні якісно та своєчасно виконати договірні зобов’язання.

Незважаючи на те, що економічна категорія “кредит” зародилась ще в рабовласницькому суспільстві, коли гроші передавалися в борг кредитором, вона отримала найбільшого розвитку в період розквіту капіталістичного суспільства, спираючись на ресурси позикового капіталу [2, с. 371-373].

К. Маркс першим у капіталістичному суспільстві більш конкретно і широко дослідив банківський капітал.

Між грошовим і функціонуючим капіталістом з’являється посередник – банкір. Перші банкіри з’явилися в XII ст. в Італії. В Італії також активного розвитку набули кредитні відносини

На той час банківський кредит видається під заставу банківського векселя і банкнот. Це були перші способи забезпечення зобов’язань в епоху капіталізму. Під векселем К. Маркс розглядав забезпечення зобов’язань, яке засвідчене у встановленій письмовій формі. В той же час, варто відмітити, що і вексель, і банкноти, які видавалися як застava під кредит, забезпечувались золотом. Тобто, при капіталістичному суспільстві значна увага зверталась на перестраховування сторін при реалізації кредитних відносин [5].

В епоху соціалізму також розвивались кредитні відносини, хоча не на такому рівні, як це притаманно для капіталістичних країн. Способом забезпечення кредиту виступав банківський вексель. Вексель став товаром, ціна якого визначалася грошима, на які він обмінювався. Угода виражалась у письмовій формі: вексель перетворювався в розписку.

Способи забезпечення найбільшого розвитку досягли в епоху соціалізму та були властиві таким видам кредиту як банківський та міжгосподарський (комерційний) [4] (див рис. 1).

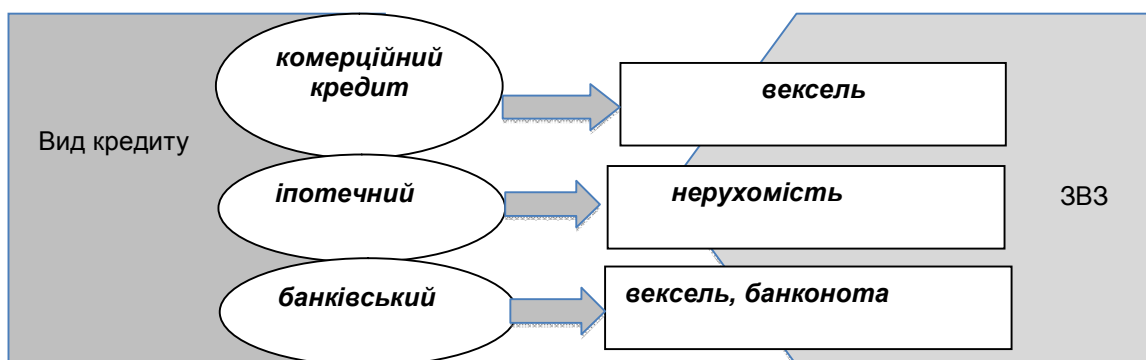

Рис. 1. Способи забезпечення кредиту (період 1922 – 1990 рр.)

Узагальнити особливості історичного становлення інституту забезпечення доцільно у вигляді таблиці 1, яка містить характеристику етапів суспільного розвитку та підходи до трактування забезпечення виконання договірних зобов’язань на кожному з них.

Таблиця 1. Забезпечення виконання договірних зобов'язань на етапах суспільного розвитку

Економічна формація	Підхід до трактування забезпечення
Первісне суспільство	Примітивність економічних відносин призводить до відсутності договірних зобов'язань
Рабовласницьке суспільство	Виникають кредитні відносини і способом забезпечення виконання договірних зобов'язань практикувалося притримання рабів у разі неповернення коштів
Феодальне суспільство	Розвиваються кредитні відносини, як спосіб забезпечення виступало притримання селян, виникає земельна рента, спосіб забезпечення – застава землі
Капіталістичне суспільство	Як забезпечення виконання договірних зобов'язань використовується банківський вексель та банкнота
Соціалістичне суспільство	Як забезпечення виконання договірних зобов'язань використовується вексель
Інформаційне суспільство	Як забезпечення виконання договірних зобов'язань використовується неустойка, порука, гарантія, застава, притримання, завдаток

Кожен етап історичного розвитку та відповідний йому етап становлення договірних відносин має свої способи забезпечення, які відображають специфіку функціонування договірних зобов'язань для кожної суспільно-економічної формації.

Розглядаючи історичний аспект становлення інституту забезпечення виконання договірних зобов'язань з економіко-правової точки зору, варто звернути увагу і на облікову сторону процесу становлення такого явища (табл. 2).

Таблиця 2. Історичні напрями, що розглядали питання забезпечення виконання зобов'язань

Історичний напрям	Характер дослідження питання щодо забезпечення
Французька школа	Забезпечення розглядалось через механізм обміну, реалізація договірних зобов'язань – через укладання договору міни
Німецька школа	Увага зосереджувалась на забезпеченні боргів, забезпечення виконання договірних зобов'язань має відображення на рахунках позабалансового обліку, як юридичне явище функціонування підприємства.
Російська школа	Зобов'язання, які мали правову основу, не знаходять місце в наукових дослідженнях, відповідно і способи забезпечення виконання договірних зобов'язань теж
Марксистська школа	Формуються кредитні відносини. Способом забезпечення виконання договірних зобов'язань, які виникають на основі реалізації кредитних відносин є вексель
Італійська школа	Удосконалення вексельної справи, практикували подвійну бухгалтерію, спроба відображення моменту укладання договору на рахунках бухгалтерського обліку

У період раннього капіталізму головним для власника підприємства був розмір прибутку та його використання.

Враховуючи таку ситуацію, відомий німецький економіст Г. Сімон, оцінюючи дебіторську заборгованість, рекомендував резервувати кошти для покриття можливих збитків.

Тобто, на той час перед суб'єктом господарювання виникала необхідність перестрахувати себе, для зменшення величини збитків у випадку неотримання прибутку. У такий спосіб власник намагався захистити себе від настання негативних для нього наслідків.

На думку ще одного представника німецької школи – П. Герстнера – самі борги повинні бути поділені в обліку на забезпечені та незабезпечені. Відповідно до цього, виникла проблема відображення в обліку гарантій, завдатку і поручительства, а також можливих збитків від взяття на себе зобов'язань [4, с. 109].

Шер І.Ф., досліджуючи юридичні явища та події в діяльності підприємства, не знайшов їм місце в балансі. Він використовував позабалансові рахунки, які носять суто юридичний характер.

Тобто, вже в період раннього капіталізму почали звертати увагу на забезпечення виконання договірних зобов’язань, як невід’ємний елемент процесу функціонування певного суб’єкта господарювання та на проблеми відображення способів забезпечення в бухгалтерському обліку.

Французька школа в особі А. Гіль бо та Е. Леоте також розглядала питання трактування проблем зобов’язання. В центрі їх досліджень знаходиться власник, для якого прибуток є головною метою залучення коштів.

Значну увагу французькі вчені приділяли господарським операціям, які могли дати для фірми як позитивний так і негативний результат. Всі операції базувалися на одиничному акті міни. На думку вчених “будь-яка мінова угода передбачає наявність двох сторін: однієї, яка платить, та іншої, яка одержує”.

Відомим представником російської школи був Л.І. Гомберг. Він вважав, що мета обліку – це не реєстрація фактів господарського життя, а їх аналіз. Всі явища господарського життя підприємства розглядалися в більшості випадків як економічні, тому для зобов’язань, які мали правову основу, не знаходилось місця в наукових дослідженнях. А оскільки поняття “зобов’язання” розглядається не з правової позиції, то відповідно і не було необхідності досліджувати питання забезпечення виконання договірних зобов’язань з юридичної точки зору [1, с. 63-64].

Висновки. Отже, забезпечення виконання договірних зобов’язань виникло при формуванні перших договірних відносин. Хоча передумовою саме виникнення способів забезпечення було невиконання умов договору. Вже тоді, за відсутності ринкового механізму функціонування, суб’єкти господарювання почали вбачати необхідність у розробці заходів для забезпечення безтурботного існування в межах певного кола економічних інтересів.

В сучасних умовах розвитку економіки забезпечення виконання договірних зобов’язань має дещо інший характер, це пов’язано з особливостями ринкових перетворень. Розширення кола функціонування договірних відносин в умовах активного розвитку приватної власності та системи взаємовідносин між суб’єктами господарювання, що притаманно для ринкової системи господарювання, викликало необхідність формування умов, які забезпечували б реалізацію договірних зобов’язань, що виникали на основі раніше укладеного договору.

На сьогодні, актуальним залишається питання як формування так і механізму функціонування інституту забезпечення виконання договірних зобов’язань, як запорука успішного розвитку будь-якого суб’єкта господарювання через механізм досконалої реалізації договірних відносин та порядку розкриття інформації про них в системі бухгалтерського обліку та звітності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. История экономики: Учебник / Под общ. ред. О.Д. Кузницовой, И.Н. Шапкина. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: ИНФРАМ, 2005. – 416 с.
2. Курс экономической теории / Под ред. М.Н. Чипурина, Е.А. Киселевой. – Киров, 1997. – 623 с.
3. Петрук О.М. Облік та аналіз договірних відносин: проблеми теорії та практики. – Житомир, 1999. – 332 с.
4. Политическая экономия: Учебник для вузов / Медведев В.А., Абалкин А.И., Ожерельев О.И. и др. – М.: Политздат, 1988. – 735 с.
5. Розенберг Д.И. Комментарии к “Капиталу К. Маркса”. – М.: “Экономика”, 1984. – 720 с.